

REFLEXIA VPLYVU ARISTOTELOVHO CHÁPANIA PROBLÉMU SPRAVODLIVOSTI V NAŠOM KULTÚRNOM OKRUHU¹

Aristotle's Understanding of Justice and its Reflection in our Cultural Area

Ján Kalajtzidis

DOI: 10.17846/CL.2017.10.1.110-120

Abstract: KALAJTZIDIS, Ján. *Aristotle's Understanding of Justice and its Reflection in our Cultural Area*. With the end of the ancient world, philosophical and ethical thought of Aristotle was also forgotten. Resumption of his ideas is connected with the high medieval period. In the early 12th century, only two of his works were translated into the Latin, and only in the second half of the century translations of other works began to appear. After the recovery of Aristotle by European scholars, his ideas started to spread quickly and became considerably important for various authors dealing with different issues. The main aim of this paper is the description of Aristotle's notion of justice and its reflections in our cultural area. In accordance with this issue, the paper analyzes specific problems in the works of famous scholars from our cultural area in early modern period and shows how it was reflected and grasped.

Keywords: *Aristotle, justice, early modern period, Rakovsky, arithmetical proportion, geometrical proportion*

Abstrakt: KALAJTZIDIS, Ján. *Reflexia vplyvu Aristotelovho chápania problému spravodlivosti v našom kultúrnom okruhu*. Aristotelovo myšlienkové bohatstvo sa po skončení antiky vytratilo z dosahu európskych učencov a do popredia sa dostáva až sprostredkované v období stredoveku. Začiatkom 12. storočia boli do latinčiny preložené len dve jeho diela a bola to až druhá polovica storočia, keď sa podarilo preložiť ostatné spisy. Po jeho znovuobjavení sa Aristotelove myšlienky stávajú základom vzdelanosti a inšpiráciou pre veľké množstvo autorov, zaoberajúcich sa rozličnými problémami. Cieľom predloženého príspevku je deskripcia Aristotelovho chápania problému spravodlivosti a jeho následná reflexia v kontexte nášho kultúrneho okruhu. V tomto kontexte predložený príspevok analyzuje vybrané prvky tvorby významných osobností pôsobiacich v našom kultúrnom okruhu v období raného novoveku. Táto analýza poukazuje na to, akým spôsobom bola Aristotelova tvorba u nás reflektovaná, využívaná a aplikovaná na riešenie dobových problémov.

Kľúčové slová: *Aristoteles, spravodlivosť, novovek, Rakovský, geometrická úmera, aritmetická úmera*

¹ Príspevok je výstupom riešenia grantovej úlohy KEGA 011PU-4/2015 *Vysokoškolská učebnica Dejiny etiky na Slovensku I. (16. – 18. storočie)*.

Uvedenie do problematiky

Rozsah oblastí, ktoré Aristotelova tvorba ovplyvnila je tak široký, že je priam nemožné ich všetky komplexne zachytiť. Aj z toho dôvodu sa predložený text venuje iba úzkemu a vymedzenému súboru problémov, ktoré možno zjednotiť v problematike spravodlivosti. Prizma nazerania na túto problematiku je etická a kontext predovšetkým sociálny (špecifickejšie hospodársky). Sociálne kontexty, s ktorými spravodlivosť úzko súvisí, boli predmetom analýz a vyjadrení sa takmer všetkých významných vzdelancov pôsobiach v minulosti na území dnešného Slovenska. Pre predloženú prácu je časový rozsah zúžený na obdobie raného novoveku, ktoré sa na Slovensku prekrýva s rozvojom humanizmu a návratom k rozvíjaniu antických zdrojov myslenia. Aristotelovo miesto je v tomto prúde nenahraditeľné a jedinečné.

Jedným z dôvodov, prečo je štúdium Aristotelovho ponímania predloženej problematiky zaujímavé je fakt, že v skúmanom historickom období bolo dominantným intelektuálnym východiskom nazerania na takmer všetky sociálno-ekonomické otázky. Myšlienkové dedičstvo, ktoré nám Aristoteles zanechal, sa v oblasti ekonomického myslenia (a v tomto zmysle i v reflexii množstva sociálnych problémov) udržalo v rôznych modifikáciách až do obdobia 18. storočia, keď bolo nahradené tým, ktoré predložil Adam Smith.²

V našom kultúrnom okruhu bolo Aristotelovou tvorbou ovplyvnených množstvo autorov. V kontexte skúmanej problematiky je možné ako jedného z najstarších spomenutí Jána Husa (1369 – 1415), významného vzdelanca a jedného z prvých náboženských reformátorov, žijúceho na prelome 14. a 15. storočia v Prahe. Aj napriek tomu, že mal Hus viacero radikálnych a nových názorov na viacero cirkevných praktík, ani on sa nevyhol nekritickému preberaniu ustálených a po stáročia podporovaných presvedčení. S ohľadom na sociálnu problematiku je to predovšetkým tzv. učenie o troch spoločenských stavoch³ a s ním úzko prepojená problematika poddanstva. Hus čerpal pri obhajobe poddanstva z dvoch základných zdrojov. Na jednej strane to bola Biblia,⁴ na strane druhej učenie Aristotela. Hus vysvetľuje existenciu poddanstva trojakým spôsobom: prvým je násilne podmanenie si jedných druhými, druhým je dobrovoľné danie sa do služby za účelom získavania obživy a posledným je samotná prirodzenosť niektorých ľudí. Tá ich predurčuje k tvrdej práci a k tomu, aby slúžili iným. Tento argument nachádza práve u Aristotela: „Neb die Aristotiles mudřec, že lidé čichem a rozumem způsobní z přirození nad jinými jsú páni a jich zprávcě“ (Šmahel 2013, 167; Hus 1992, 387). Hus teda vo svojich názoroch a pri budovaní svojej argumentácie nevychádzal len z Biblie, ale opieral sa i o antických filozofov, medzi ktorými zastával popredné miesto práve Aristoteles.

Negatívnym následkom, ku ktorým nasledovanie Aristotelových myšlienok viedlo Husa (obhajoba poddanstva), sa podarilo vyhnúť Janovi Amosovi Komenskému. Komenský (1592 – 1670),⁵

² Ani po Adamovi Smithovi však vplyv Aristotelových myšlienok na ekonomické myslenie nebol úplne nahradený. Jedným z najvýznamnejších intelektuálov moderného obdobia, pre ktorého bol Aristoteles nenahraditeľným inšpiratívnym zdrojom tvorby, bol Karl Marx. Bližšie k problematike vplyvu Aristotela na ekonomické myslenie v dejinách pozri aj Holman a kol. (2005) a Kalajtzidis (2016).

³ To však ostalo zachované i stáročia po Husovi a nevyvrátili ho ani autori v novoveku. Ako príklad nám môže poslúžiť jedno z najznámejších diel poézie z tohto obdobia *Valaská škola mravúv stodola* od Hugolína Gavloviča. Ten píše: „Tri stavy sú potrebné v krajine. Knezský, vojanský, sedlácky (...) Sedlák s chlebom proti hladu fedruje, dobrá vec, když každý pilne v stave svém pracuje. Tá krajina není stálá, nanáhle se zmení, kde není chleba, pokoje, ani naučení“ (Gavlovič 1989, 232). Hlbšie sa etickej problematike v tvorbe Gavloviča venovala Komenská (2016).

⁴ Príkladom môže byť *Nóachova kliatba* a požehnanie z 9. kapitoly prvej knihy Mojžišovej – Genezis.

⁵ V rovnakom období žili a pôsobili na našom území aj ďalší vzdelanci, ktorí sa opierali o Aristotelove názory. Medzi najznámejších patrí profesor evanjelického kolégia v Prešove Eliáš Ladiver (1633 – 1686),

ktorý je síce známy predovšetkým ako pedagóg (vynikal však i na poli jazykovednom, prírodovednom, filozofickom či teologickom) bol i veľmi vnímavým sociálnym pozorovateľom a kritikom. Jednou z najmenej prebádaných oblastí u Komenského sú jeho názory ekonomické. V nich je možné objaviť inšpiráciu Aristotelom napríklad pri probléme úrokovania,⁶ no zároveň je viditeľné i prekonanie tzv. aristotelovsko-tomistickej antipatie voči obchodu, ktorá bola v jeho dobe ešte stále do veľkej miery uznávaná. Komenskému sa ju podarilo prekonať a zrovnoprávniť obchod s poľnohospodárstvom, čím sa mu ho podarilo zaradiť do poctivého spôsobu získavania bohatstva (Bažantová 2003, 257; Kalajtzidis 2010, 133).

Iným, veľmi významným autorom, ktorý pri svojej analýze dobových problémov čerpal z Aristotela, bol Martin Rakovský (1535 – 1579). Rakovský patril k najznámejším humanistickým tvorcom pochádzajúcim zo slovenského prostredia, ktorému bola v minulosti rovnako ako v súčasnosti venovaná v odborných kruhoch náležitá pozornosť.⁷ Táto pozornosť však bola zameraná predovšetkým na jeho básnické dielo, jeho eticko-filozofické dedičstvo nebolo doteraz dostatočne ocenené.

Veľmi zaujímavý dôkaz vplyvu Aristotela na Martina Rakovského je možné nájsť v jeho diele *O svetskej vrchnosti* (*De magistratu politico*), kde, pojednávajúc o spravodlivosti ako cnosti ideálneho panovníka, konštatuje: „Písaný zákon nech netrvá na svojej tvrdosti ráznej, ale nech berie zreteľ na spôsob, mieru a čas (...) Či už si prípad žiada úmeru geometrickú alebo skôr aritmetickú, tam kde je pri moci dav, ak sa nedrží stredy, tak čoskoro stane sa krivda (...) ak by sa pri treste alebo odmene niekomu ušlo viac alebo menej, ako si zaslúžil mať (...) Keby sa medzi cudzím a občanom nerobil rozdiel, prírodou dané stupne nemal by kmeň ani rod. Obvyklú cenu by nemali ani kúpené veci, lup by mal tú istú cenu, akú ma počestný zisk...“ (Rakovský 2008, 475-476). Túto problematiku by sme mohli dnešnou terminológiou označiť ako hľadanie optiky pre princíp spravodlivosti. Dosvedčuje to aj poznámkový aparát latinskej pôvodiny diela, v ktorej Rakovský pri vyššie citovaných veršoch odkazuje na Aristotelovu *Etiku Nikomachovu*, presnejšie V. knihu venovanú spravodlivosti (Rakovský 1974a, 325-326).

Spravodlivosť u Aristotela

V úvodných riadkoch piatej knihy *Etiky Nikomachovej* nám Aristoteles ponúka charakteristiku spravodlivosti⁸ ako stavu,⁹ za pomoci ktorého sú všetci schopní konať spravodlivo, a za pomoci

---

ktorého Rudolf Dupkala označuje za tzv. protestantského aristotelistu (Dupkala 2010, 63). Iným veľmi zaujímavým predstaviteľom inteligencie na území dnešného Slovenska, ktorý z Aristotela čerpal a využíval jeho texty pri písaní jedného z prvých zachovaných diel v nekodifikovanej slovenčine (*Zvolenská postila*) bol Izák Abrahamides Hrochotský (1557 – 1621).

⁶ Zdrojmi pri zákaze úrokovania sú Biblia i Aristotelove negatívne názory na túto problematiku. Aristotelovi sa síce podarilo odhaliť základné funkcie peňazí tak, ako ich pozná i dnešná ekonomická veda, no nedokázal ešte rozlíšiť medzi peniazmi a kapitálom, z čoho vyplynulo i negatívne nazeranie na akékoľvek úročenie. Problematika úrokovania je u Aristotela oveľa širšia, nie je však predmetom tejto práce.

⁷ Miloslav Okál v druhom diele svojej známej publikácie *Život a dielo Martina Rakovského* venuje celú záverečnú kapitolu reflexii ohlasov, ktoré malo dielo a účinkovanie Rakovského. Všíma si široké časové obdobie od 16. storočia (Rubigalla, Purkircher, Koppay) cez jeho reflexiu v období života Mateja Bella (18. storočie) až po reflexiu Rakovského v Osuského dejinách filozofie (polovica 20. storočia) a 20. storočí vôbec (Okál 1983, 246-308). Zo súčasných autorov sa o krátku reflexiu etických a morálnych aspektov vyskytujúcich sa v jeho tvorbe pokúsil vo svojej publikácii *Idey humanizmu v dejinách na Slovensku* Gluchman (2013, 42-53).

⁸ Je možné chápať ako širší pojem, ktorý pod sebou zahŕňa dve charakteristiky: súlad s právom ale i férovosť.

⁹ Spravodlivosť sa odlišuje od ostatných cností, o ktorých Aristoteles vo svojom diele pojednáva. Odlišuje sa

ktorého skutočne spravodlivo konajú a chcú to, čo je spravodlivé. Následne (ešte predtým, než pristúpi k prvému deleniu spravodlivosti), uvažuje o nej (o jej význame) ako o nejednaní proti zákonu, rovnakom splácaní pre rovnakých, a neprivlastňovaní si (viac). Prvé rozdelenie spravodlivosti, s ktorým sa stretávame, je rozdelenie na spravodlivosť celú (všeobecnú) a spravodlivosť čiastočnú (konkrétnu) (Aristoteles 2009a, 113-114).¹⁰

Všeobecná spravodlivosť sa týka zákonnosti (súlady s právom) a férovosti (slušnosti). Spravodlivý je ten, kto dodržiava zákon, ale aj ten, kto je férový (slušný a naopak, nie je nenásytný či lakomý); nespravodlivosť pomenováva opäť oboje, nezákonnosť i neférovosť (lakomstvo či nenásytnosť). Zákonnosť a spravodlivosť sú prepojené, pretože „Ten, kto koná nezákonne, ako sme videli, je nespravodlivý, a ten, kto dodržiava zákon, je spravodlivý, je teda jasné, že všetko, čo je zákonné, je akýmsi spôsobom i spravodlivé;...“¹¹ (Aristotle 2004, 113-114). Všeobecná spravodlivosť sa týka cnosti ako takej (celej cnosti). Ako celá cnosť v plnom význame je pochopená preto, lebo je aktívnym uplatňovaním celej cnosti a ten, kto ju má ju môže uplatňovať vo vzťahu k iným, a nielen k sebe (Aristotle 2004, 115). Je pochopená ako to, čo v občianskej spoločnosti spôsobuje a zachováva blaženosť.

Spravodlivosť čiastočná (férovosť) je síce súčasťou všeobecnej spravodlivosti, ale je už pochopená ako jedna z cností¹² (nie celá cnosť) a jej uchopenie je oveľa zložitejšie. Na túto komplexnosť spravodlivosti nás upozorňuje i samotný Aristoteles už v druhej knihe *Etiky Nikomachovej* (Aristoteles 2009a, 57). Charles Young uvádza zaujímavý fakt objasňujúci, prečo bolo pre Aristotela potrebné sa špecificky zamerať na čiastočnú spravodlivosť ako jednu z cností. Podľa neho jazykové vyjadrovacie prostriedky používané na uvažovanie o spravodlivosti boli u antických Grékov tak všeobecné, že sa mnohokrát prekrývali s tými, používanými na uvažovanie o cnosti ako takej. Bolo teda potrebné osobitne zdôrazniť, že okrem všeobecnej spravodlivosti ako celej cnosti existuje aj čiastočná spravodlivosť ako individuálna cnosť charakteru (2009, 457-458; 2005, 181).

Nesprávne konanie sa odlišuje od toho, ktoré označujeme ako nespravodlivé tým, že pri nespravodlivom konaní dochádza k získaniu niečoho na úkor iného. Zatiaľ čo pri konaní, ktoré je nesprávne to tak byť nemusí. Čiastočná i všeobecná spravodlivosť sa podobajú tým, že sa uskutočňujú vo vzťahu k niekomu inému než k samotnému konajúcemu subjektu. No zatiaľ čo čiastočná spravodlivosť sa zaoberá poctami, peniazmi alebo bezpečnosťou (či tým – takým pojmom, čo všetky spolu zahŕňa) a je poháňaná príjemnosťou získanej výhody, všeobecná spravodlivosť sa zaoberá tým, čím aj dobrý človek (cnostným konaním).

Spočiatku nám síce Aristoteles vo vzťahu k distribúciám a transakciám odohrávajúcim sa v rámci spoločenstva ponúka jednoduché členenie čiastočnej spravodlivosti na spravodlivosť rozdeľovaciu (distributívnu) a spravodlivosť opravnú (rektifikačnú, nápravnú, vyrovnávajúcu). Neskôr k nim však pridáva i spravodlivosť recipročnú, vzťahujúcu sa na vzájomnú výmenu

---

tým, že sa týka konania a nie citov, ďalej je stredom vecí a hodnôt a nie duševného stavu a – po tretie – nie je stredom medzi zlami.

¹⁰ V piatej knihe *Etiky Nikomachovej* sa v jej klasickom delení (Aristotle, 2004) nachádza 11 kapitol, z ktorých najpodstatnejšie pre problematiku, ktorú predložený príspevok skúma, sú kapitoly 1 až 5. Druhá polovica knihy (kapitoly 6 až 11) sa zameriava predovšetkým na spravodlivosť a zodpovednosť a spravodlivosť v kontexte politiky.

¹¹ Neskôr však zdôrazňuje, že všetko, čo je neférové je síce aj nezákonné, no nie všetko, čo je nezákonné je aj neférové (Aristotle 2004, 117). Problém vzťahu medzi všeobecnou spravodlivosťou a právom je však oveľa komplexnejší, ale keďže pre cieľ tohto príspevku nie je podstatný, nebudeme sa mu ďalej venovať.

¹² Cnosť je ako taká charakterizovaná ako stred (v zmysle primeranosti) medzi nadbytkom a nedostatkom. Ako nadbytok je pochopené užívanie či prijímanie väčšieho množstva pôct, istôt či iných materiálnych statkov, a ako nedostatok užívanie či prijímanie menšieho množstva týchto výhod než je primerané (férové).

i na nespravodlivé konanie.¹³ Tento doplnkový typ spravodlivosti slúži na vyplnenie tých oblastí, ktoré rozdeľovacia a opravná spravodlivosť nepokrývajú.¹⁴

Rozdeľovacia spravodlivosť sa využíva ešte predtým, než sa stane akákoľvek nespravodlivosť a princíp, ktorý Aristoteles pre jej uplatňovanie navrhol, je geometrická úmera (rovnosť). Jej cieľom je rozdeľovanie pôct alebo peňazí alebo iných statkov, ktoré je možné rozdeliť medzi účastníkov občianskej obce. Ukazovateľom, na základe ktorého je určený pomer pri rozdeľovaní, je hodnota tých, ktorí sú zapojení (osôb) a hodnota statkov (vecí). Hodnota zapojených určuje pomer hodnoty statkov, ktoré sú im pridelené („ak nie sú totiž ľudia rovní, nebudú mať rovno“). To však, ako Aristoteles zdôrazňuje, spôsobuje hádky a sťažnosti (Aristoteles, 2009a, 117; 2004, 119), a to buď vtedy, ak majú rovnakí nerovnako alebo vtedy, ak majú nerovnakí rovnako. Všetci sa totiž podľa neho zhodneme na tom, že rozdeľovanie má prebiehať s ohľadom na osobnú hodnotu, ale, ako dodáva, „nikto nerozumie pod hodnotou to isté“ (Aristoteles 2009a, 117). Teda zatiaľ čo stanovenie hodnoty pre správny podiel (paritu) pôct, peňazí či iných statkov nie je problematické, jeho stanovenie pri ľuďoch už tak jednoduché nie je.¹⁵

Zjednodušene môžeme teda konštatovať, že distributívna spravodlivosť sa uplatňuje predtým, než sa stane nespravodlivosť, je založená na geometrickej úmere (rovnakým rovnako a nerovnakým nerovnako) a k úprave dochádza na základe hodnoty zúčastnených strán.

Spravodlivosť opravná¹⁶ je Aristotelom popísaná ako taká, ktorá sa uplatňuje po tom, čo sa nespravodlivosť udiala a uplatňuje sa pri oprave (náprave) potrebnej vo vzťahu k nespravodlivému rozdeleniu. Pri jej uplatňovaní sa už nevyužíva úmera geometrická, ale naopak úmera aritmetická. Uplatnenie aritmetickej rovnosti pri opravnej spravodlivosti znamená, že strana, ktorá bola poškodená dostane od strany, ktorá ujmu spôsobila také odškodné (podiel), ktoré povedie k ich vzájomnému vyrovnaniu sa.¹⁷ Na rozdiel od rozdeľovacej spravodlivosti tu na zúčastnené strany nazeráme ako na rovné (rovnako hodnotné), respektíve rozdielnosť ich hodnoty

¹³ Naplnenie obsahu tohto typu spravodlivosti nie je jednoznačné a jej vzťah k dvom predchádzajúcim nie je bezproblémový. Niektorí autori, ako napríklad Kraut (2002) či Bostock (2000) sa domnievajú, že sa recipročná spravodlivosť zameriava výlučne na problematiku výmeny. Iní, ako Rene A. Gauthier a Jean Y. Jolif pridávajú k výmene i trestanie vo forme odvetvy (Hause, 2013).

¹⁴ Pri tomto delení čiastočnej spravodlivosti sa opieram o Theodora Scaltsasa a jeho text *Reciprocal justice in Aristotle's Nicomachean ethics* (1995). Rovnaký názor ponúka aj William F. R. Hardie (1968) vo svojej práci *Aristotle's ethical theory*. Proti tomuto názoru vystupuje napríklad Irwin (1990) či Young (2005; 2009). Hause, vychádzajúc i z argumentácie iných prác uvádza tri základné prístupy k riešeniu problému zaradenia recipročnej spravodlivosti. Prvým možným riešením je zredukovanie chápania recipročnej spravodlivosti na jednu z dvoch predchádzajúcich. Druhou možnosťou, s ktorou sa stotožňuje i predložená práca (a väčšina súčasných autorov) je uvažovanie o recipročnej spravodlivosti ako o treťom type Aristotelovej spravodlivosti. Tretia možnosť odmieta uvažovať o recipročnej spravodlivosti ako o osobitnom type spravodlivosti, no zároveň poukazuje na to, že ju nie je možné redukovat' na jednu z dvoch predchádzajúcich. V tomto chápaní je skôr uchopená ako proto-spravodlivosť, teda predpoklad pre možnosť dosiahnuť spravodlivosť rozdeľovaciu i spravodlivosť opravnú (2013, 154-156).

¹⁵ Na riešenie tohto problému sa neskôr Aristoteles podujal vo svojej *Politike*, predovšetkým v jej III. knihe.

¹⁶ Túto Aristoteles následne rozčleňuje na takú, ktorá je dobrovoľná a týka sa ekonomických vzťahov, ako napríklad predaj, kúpa, úrokovaná pôžička, záloha, neúrokovaná pôžička (užívanie), uschovanie a nájom; a takú, ktorá je nedobrovoľná a tajná, ako napríklad krádež, cudzoložstvo, travičstvo, kupliarstvo, podvod, zákerné zabitie a krivé svedectvo; a takú, ktorá je nedobrovoľná a násilná ako pohana, väznenie, vražda, lúpež, zmrzačenie, urážka na cti a verejná urážka. Oba nedobrovoľné typy opravnej spravodlivosti sa teda týkajú nemorálneho správania v sociálnej interakcii (Aristotle 2004, 118).

¹⁷ Dochádza k rektifikácii do pôvodného (rovnovážneho) stavu, a teda buď k náprave ujmy, alebo navráteniu neférového ziskového. Rozdiel v stave poškodeného pred rektifikáciou a po nej bude rovný rozdielu stavu páchateľa pred rektifikáciou a po nej.

nevstupuje do kalkulácie vo vzťahu k náprave (retribúcii). Zjednodušene môžeme konštatovať, že opravná spravodlivosť sa uplatňuje až následne po tom, čo nastala nespravodlivosť, je založená na aritmetickej rovnosti a na všetky zúčastnené strany sa pozerá rovnako (Aristotle 2004, 120-123; Aristoteles 2009a, 117-120).

Spravodlivosť recipročná¹⁸ nie je spravodlivosťou rozdeľovacou, a to predovšetkým z toho dôvodu, že rozdeľovacia spravodlivosť sa využíva ešte predtým, než sa akákoľvek nespravodlivosť stane. Recipročná sa využíva aj následne. Zároveň však nie je ani opravná (ktorá sa uplatňuje po tom, ako sa nespravodlivosť udiala), pretože, na rozdiel od nej, berie do úvahy rozdiel v hodnote (zásluhy) zúčastnených strán či statkov (s ohľadom na typ úpravy) pri dosahovaní spravodlivosti.¹⁹ Dôkaz tohto tvrdenia nájdeme aj v príklade, ktorý uvádza Aristoteles a ktorý sa týka odlišného trestu pre občana, ktorý zastáva občiansky úrad a takého, ktorý úrad nezastáva. „Ak napríklad poranil niekoho ten, kto úrad nezastáva, nemôže nastať odplata tým, že ho tiež poraníme, ale ak niekto poranil toho, kto úrad zastáva, má byť nielen poranený, ale aj potrestaný“ (Aristoteles 2009a, 120; Aristotle 2004, 124).

Zatiaľ čo pri rozdeľovacej spravodlivosti využíva Aristoteles ako ukazovateľ na určenie pomeru (pre uplatnenie geometrickej rovnosti) iba hodnotu zúčastnených strán, pri spravodlivosti recipročnej je už týmto ukazovateľom aj hodnota produktov (miera ich potreby),²⁰ ktorá až následne určuje hodnotu remeselníka. Spravodlivosť recipročná je na rozdiel od oboch predchádzajúcich zložitejšia, no zjednodušene možno konštatovať, že sa uplatňuje pri dvoch odlišných situáciách. Na jednej strane je potrebná pri výmene statkov ešte predtým, než dôjde k nespravodlivosti a je založená na geometrickej úmere, ku ktorej úprave dochádza na základe hodnoty statkov.²¹ Na druhej strane je využívaná na retribúciu (odvetu) po tom, čo nastala nespravodlivosť.²² V tomto prípade je tiež založená na geometrickej úmere a k úprave dochádza na základe hodnoty zúčastnených strán.

¹⁸ Anglické preklady *Etiky Nikomachovej* uvádzajú pojem „reciprocity“, ktorý predložený text preberá a používa v jeho slovenskom preklade ako „reciprocita“. Český preklad diela používa pojem odvetu, slovenský preklad pojem odplata. Obe však považujem za úzke a zabraňujúce komplexnejšiemu pochopeniu toho, čo sa Aristoteles pokúsil objasniť. Či už pojem odvetu v českom, alebo odplata v slovenskom jazyku sú používané na vyjadrenie čohosi s negatívnou konotáciou. Zároveň obe odkazujú na akési vrátenie (čohosi). Aristoteles však v tejto časti pracuje nielen s problémom retribúcie (nápravy, vrátenia), ale i s problémom výmeny. Na základe tohto sa domnievam, že pojmy odvetu ani odplata nie sú dostatočné ani vhodné.

¹⁹ Sám Aristoteles píše: „Ale (obyčajná) reciprocita sa nezhoduje ani s rozdeľovacou ani s opravnou spravodlivosťou...“ (Aristotle 2004, 123). Spájanie recipročnej spravodlivosti s predchádzajúcimi dvoma však nebolo v minulosti ojedinelé a mnohokrát nadväzovalo na pochopenie tejto problematiky Tomášom Akvinským. Akvinský spájal recipročnú spravodlivosť so spravodlivosťou opravnou (tento názor prebral od Alberta Veľkého) a používal pre nich súhrnné pomenovanie komutatívna (či transakčná) spravodlivosť (ktorý pravdepodobne tiež prebral od Alberta Veľkého) (Hause 2013, 155).

²⁰ Tento názor sa objavuje v ôsmej kapitole piatej knihy, kde Aristoteles píše: „Musí teda byť jedno akési meradlo, ktorým sa všetko meria, ako sme povedali vyššie. A tým je naozaj potreba, ktorá všetko udržuje pohromade – pretože, ak by nebolo potreby alebo nie rovnakej, buď by nebolo výmeny alebo by nebola rovnaká...“ (2009, 121).

²¹ Aristoteles stotožnil spravodlivú výmenu s objektívnou rovnosťou pri výmene, tento predpoklad viedol viacerých jeho nasledovníkov k hľadaniu možnosti dosiahnuť rovnosť prostredníctvom peňazí a k hľadaniu spravodlivej ceny (Kalajtzidis 2016, 28).

²² Kritérium pre identifikovanie rozdielu medzi recipročnou a opravnou spravodlivosťou pri snahe riešiť nespravodlivé konanie medzi dvoma občanmi je problematické. Jedným z ponúkaných riešení je aplikovať tzv. argument utilitaristického princípu, za pomoci ktorého sa určuje potenciálna prísnosť trestu. Riešenie tohto problému však nie je cieľom predloženej práce. Pre jeho lepšie pochopenie odporúčam prácu Scaltsasa (1995).

Jedným zo zaujímavých momentov Aristotelovho skúmania spravodlivosti je identifikovanie peňazí ako nevyhnutnej podmienky pre dosahovanie spravodlivosti. Peniaze či platidlo (obecnejšie) sú nevyhnutné k dosahovaniu spravodlivosti, a to prostredníctvom toho, že robia všetko súmerateľné (komenzurabilné). Slúžia nám tak ako prostriedok, za pomoci ktorého je možné vyjadriť potrebu. „Preto je potrebné, aby všetko, pri čom je výmena, bolo nejako vyrovnateľné. K tomu prispeli peniaze a sú akosi prostriedkom, všetko sa nimi totižto meria, tak nadbytok, ako aj nedostatok (...) Musí teda byť jedno akési meradlo, ktorým sa všetko meria, ako sme povedali vyššie. A tým je naozaj potreba, ktorá všetko udržuje pohromade – pretože ak by nebolo potreby alebo nie rovnakej, buď by nebolo výmeny, alebo by nebola rovnaká; a tu peniaze sa na základe dohody stali ako keby menou potreby“ (Aristoteles 2009a, 121) a o čosi neskôr dodáva: „... peniaze zaisťujú, že veci sú navzájom merateľné; všetko sa totiž meria peniazmi“ (Aristoteles 2009a, 122).²³ Uskutočňovanie recipročnej spravodlivosti by bez peňazí nebolo možné, pretože až oni umožňujú vznik recipročnej výmeny založenej na geometrickej úmere prostredníctvom toho, že dokážu vyjadriť hodnotu statkov a súmerať ich. Je však dôležité upozorniť na to, že peniaze sú chápané iba ako prostriedok a Aristoteles na viacerých miestach zdôrazňuje tento fakt formuláciou „veď vznikli pre výmenu“ (Aristoteles 2009b, 55).

Aristotelovo chápanie spravodlivosti u našich autorov

Miloslav Okál, ktorého slovenský preklad pôvodne latinského textu som pri analýze Rakovského používal, odkazuje na vyššie spomenutú pasáž z diela *O svetskej vrchnosti* poznámkou, v ktorej konštatuje, že o geometrickú rovnosť ide pri udeľovaní čestných i materiálnych odmen, ktoré sa podľa Rakovského majú dávať s ohľadom na hodnotu odmeňovaného (Škoviera 2008, 581). Táto poznámka je správna a argumentácia sa opiera o Aristotelov výklad rozdeľovacej spravodlivosti ako takej, ktorá sa uplatňuje predtým, než nastane nespravodlivosť a je založená na princípe rovnakým rovnako a nerovnakým nerovnako (geometrická úmera), pričom k úprave pri udeľovaní (rozdeľovaní) dochádza na základe hodnoty zúčastnených strán.

Na strane druhej sa má aritmetická rovnosť uplatňovať pri vecných vzťahoch ako napríklad kúpa, predaj, vrátenie dlhu „dlžník vráti toľko, koľko prijal“ (Škoviera 2008, 581). Tu je však potrebné poukázať na to, že zatiaľ čo pri vrátení dlhu sa uplatní aritmetická rovnosť, a to s ohľadom na spravodlivosť rektifikačnú (opravnú), pri predaji či kúpe je už potrebné uplatniť rovnosť geometrickú, a teda spravodlivosť recipročnú. Na to nás Aristoteles upozorňuje, keď píše, že pri výmene je to spravodlivosť založená na proporčnosti (geometrická rovnosť) a nie rovnomernosti (aritmetickej rovnosti), ktorá drží spoločnosť pokope (Aristotle 2004, 124). Uplatnenie aritmetickej rovnosti by malo svoje opodstatnenie v prípade opravy (nápravy) nespravodlivej výmeny, ku ktorej už došlo.

Rovnako sa vyjadruje i Rakovský, keď píše: „Ona [spravodlivosť – poznámka autora] je činiteľ hlavný pri každom delení vecí, ľúbi pri každej delbe každému dať jeho časť [geometrická rovnosť – poznámka autora], či už sa má dať hodným počta, či odmeny riadnym, alebo rovnakým trestom potrestať skupina zlých [aritmetická rovnosť – poznámka autora]. Stará sa o ľudské zmluvy a o ich obchodné vzťahy, vážiac na svojich váhach pravdivo každú vec [geometrická rovnosť – poznámka autora]“ (Rakovský 2008, 475).

²³ Tak, ako už bolo spomenuté vyššie, Aristotelovi sa podarilo odhaliť viacero základných funkcií peňazí tak, ako ich pozná i dnešná ekonomická veda. Okrem ich funkcie ako zúčtovacej (mernej) jednotky identifikoval i funkciu peňazí ako obeživa (prostriedku výmeny) a funkciu uchovávateľa (zásoby) hodnoty (Aristoteles, 2004; 2011).

Príklad rovnakej inšpirácie Aristotelom je možné nájsť i u Rakovského učiteľa Leonard Stöckela (1510 – 1560), veľmi významného humanistu pôsobiaceho na území Slovenska. Stöckel vo svojich *Výrokoch*²⁴ pojednávajúc o živote a diele Alexandra Macedónskeho uvádza príbeh, podľa ktorého sa mu do rúk dostali Gréci slúžiaci za žold u nepriateľských Peržanov. Ten však: „V putách rozkázal držať iba Aténčanov a Tesálčanov, avšak Tébčanov kázal bez ujmy prepustiť“. Na otázku imaginárneho študenta: „Prečo teda nepostihol rovnakým trestom tých, čo sa previnili rovnakým priestupkom?“ Stöckel odpovedá: „Pri udeľovaní odmien a trestov si treba na pomoc prizvať rozvážnosť a prihliadať na postavenie tých, ktorí si tresty zaslужujú.“²⁵ A následne dodáva: „Jak ďaleko smie siahať trest si musí knieža zvážiť fest a skúmať vždy aj príčinu, čo viedla k zlu a k zločinu, by vedel, či má mierny byť, či rázne tvrdo zakročiť“ (Stöckel 2008, 341-342).

Stöckel tu teda uplatňuje geometrickú rovnosť za pomoci Aristotelovho chápania a delenia spravodlivosti, pri ktorom sa geometrická rovnosť využíva pri rozdeľovacej, ale i recipročnej spravodlivosti. Tá sa uplatňuje na jednej strane na výmenu, ale zároveň i na retribúciu (odvetu) potom, čo nastala nespravodlivosť a je založená práve na geometrickej úmere. Tento citát zároveň poukazuje na chápanie trojakého členenia Aristotelovej spravodlivosti. Ak by totiž Stöckel vychádzal z dvojakého členenia, musel by pri oprave nespravodlivosti uplatniť rovnosť aritmetickú.²⁶

Rakovský však bol inšpirovaný Aristotelom nielen s ohľadom na problematiku spravodlivosti, ale i mnohé iné problémy, ktoré však ostávajú na ňu úzko previazané. Jedným z príkladov je jeho práca nazvaná *O rozvrstvení obyvatelstva a příčinách štátnych prevratov zväčša podľa Aristotela*, kde nám okrem rozvrstvenia obyvateľstva ponúka i jeho názory na bohatstvo a peniaze, ktoré boli inšpirované Aristotelom (Rakovský 1974b). Rovnako ako Aristoteles chápe Rakovský peniaze ako prostriedok, ktorý je užitočný (či takým môže byť, ak je správne využívaný). No je potrebné si dať pozor na to, aby sa nestali cieľom a predmetom modlárstva (Rakovský používa pojem idolatria).

Podobnosť medzi autormi je možné nájsť i pri odsúdení kramárstva (maloobchod) a priekupníctva. Rakovský rozlišoval medzi obchodníkmi, ktorí obchodujú so zahraničím a domácimi kramármi, ktorí podľa neho ľudí okrádajú, pretože sú skôr priekupníkmi než obchodníkmi. „Podvodník naopak, čokoľvek doma kupuje lacno, to isté predáva doma, ale už za veľký groš“ (Rakovský 1974b, 160). Aristoteles sa k obchodníkom (kupcom) vyjadruje napríklad v VII. knihe jeho *Politiky* a veľmi jasne píše, že občania by sa nemali vo svojom živote zaoberať kupectvom, pretože takýto život je neušľachtilý a protiví sa cnosti (Aristoteles 2009b, 240).

Zároveň však rovnako ako (z časového hľadiska o čosi neskôr) Komenský predkladá Rakovský názory, ktoré Aristotela (presnejšie stredovekú aristotelovsko-tomistickú tradíciu) prekonávajú. Jedným z dôkazov prekonávania týchto stredovekých názorov je jeho pozitívny pohľad na obchodníkov (ktorých odlíšil od obyčajných priekupníkov s tovarom a kramárov). „Snaživý obchodník dováža z rozličných krajín tovar a prináša takto úžitok pre svoju vlasť. Slobodným občanom sluší sa poctivo pestovať obchod; poctivý obchod je silou najväčších štátov i miest“ (Rakovský 1974b, 160). Takýto postoj sa však vzťahuje len na obchodníkov, ktorí sa venujú tzv. medzinárodnému obchodu. Pri opise námestia v meste Louny vyzdvihuje Rakovský obchodníka nazvaného

²⁴ Po formálnej stránke pozostávajú výroky z pevnej 4-bodovej štruktúry: najprv je predložený výrok (1), za ním nasleduje otázka imaginárneho študenta (2), potom nám Stöckel ponúka odpoveď (3) a v závere uvádza krátku báseň (4), ktorá zhrňa poučenie plynúce z predloženého výroku.

²⁵ Situácia, v ktorej sa ocitli, nebola pre všetkých rovnaká, pretože zatiaľ čo „Aténčania majú plat zo štátnej pokladnice a Tesálčania zasa dostali najlepšiu pôdu (...) Tébčanom sme však my odňali aj štát aj pôdu“ (Stöckel 2008, 341-342). Teda práve kvôli tomu, že Aténčania a Tesálčania mali možnosť inej obživy na rozdiel od Tébčanov, rozhodol sa Alexander k ich potrestaniu pristúpiť odlišne – nerovnakým nerovnako.

²⁶ Aristotelovu spravodlivosť opravnú, ktorá však na všetky zúčastnené strany pozerá rovnako.

Vidlák, ktorý má bohatý obchod. No nezabúda zdôrazniť, že je plný tovaru, ktorý je dovážaný zo zahraničia: „Tovar tento mu dodáva Lipsko, bohaté trhmi; nie je to tovar, ktorý vyrába domáca zem“. A o niečo ďalej pri opise domu mešťana Finka sa opakuje, keď zdôrazňuje, že ním ponúkaný tovar: „... mu nedodáva ni lichvár, ni nijaký biedny podomný kramár, lež dialny bohatý norický Berg²⁷“ (Rakovský 1974c, 105-106).

Zhrnutie

Novovekí humanisti (no nielen oni) sa často pokúšali nájsť modely či aspoň nástroje riešenia súdobých problémov práve v antike. Z množstva antických autorov to bol práve Aristoteles, ktorého predstavitelia intelektuálneho života v našom kultúrnom okruhu mnohokrát využívali ako zdroj pre pochopenie a vysvetlenie problematiky, na ktorú sa predložený text zamerá – na spravodlivosť. Spravodlivosť bola skúmaná v kontexte fungovania štátu, jeho riadenia, získavania a uplatňovania politickej moci, ale aj v kontexte každodenných problémov ľudí. Príkladmi autorov, ktorí dobre poznali súdobé problémy ľudí sú či už Stöckel alebo jeho študent Rakovský. Vo vzťahu k Rakovskému Gluchman na základe svojho skúmania konštatuje, že veľmi realisticky vnímal súdobé politické a spoločenské pomery, a to sa prejavovalo medzi iným aj odsúdením akejkoľvek nespravodlivosti. Tá je spolu s obranou mieru, odmeňovaním dobra a trestaním zla zaradená medzi podmienky šťastia občanov a prosperity krajiny (Gluchman 2013, 51-53). Rakovský však nielen preberal aristotelovské myšlienky, ale ich predovšetkým dopĺňal a aktualizoval tak, aby boli poplatné a funkčné dobe, v ktorej žil a pôsobil (niektoré údaje vypustil, iné pridal). Na dôvažok, ako konštatuje Okál, Rakovskému sa mnohokrát podarilo zo stručného a suchého Aristotelovho podania rozličných problémov zložiť zaujímavú báseň (Okál 1979, 218-219). Aristotelovo myšlienkové dedičstvo sa tak aj vďaka týmto autorom pôsobiacim na území dnešného Slovenska mohlo zachovať a zároveň rozvíjať.

REFERENCES

- Abrahamides, I. Hrochotský. 1600.* Kázne Izáka Abrahamidesa Hrochotského. Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice Martin, signatúra 240 BN1.
- Aristoteles. 2011.* Etika Nikomachova. Bratislava.
- Aristoteles. 2009a.* Etika Nikomachova. Praha.
- Aristoteles. 2009b.* Politika. Praha.
- Aristotle. 2004.* The Nicomachean Ethics. London.
- Bažantová, Ilona. 2003.* Ekonomické názory v humanistickém díle Jana Amose Komenského. In *Politická ekonomie* 51/2, 254-261.
- Bostock, David. 2000.* Aristotle's Ethics. Oxford.
- Dupkala, Rudolf. 2010.* K problematike počiatkov výučby filozofie a etiky na evanjelickom kolégiu v Prešove. In Gluchman, Vasil (ed.). *K dejinám etického myslenia na Slovensku (a v Európe) v 16. – 17. storočí.* Prešov, 60-66.
- Gavlovič, Hugolín. 1989.* Valaská škola mravúv stodola. Bratislava.
- Gluchman, Vasil. 2013.* Idey humanizmu v dejinách etiky na Slovensku. Prešov.
- Hause, Jeffrey. 2013.* Aquinas on Aristotelian justice: defender, destroyer, subverter, or surveyor? In Hoffmann, Tobias – Müller, Jörn – Perkams, Matthias (eds.). *Aquinas and the Nicomachean ethics.* Cambridge, 146-164.

²⁷ Nemecký Norimberg.

- Hardie, William F. R.* 1968. Aristotle's ethical theory. Oxford.
- Holman, Robert et al.* 2005. Dějiny ekonomického myšlení. Praha.
- Hus, Ján.* 1992. Česká nedělní postila. Praha.
- Irwin, Terence.* 1990. Aristotle's first principle. Oxford.
- Kalajtzidis, Ján.* 2016. Hospodárska etika ako predmet etickej výchovy. Prešov.
- Kalajtzidis, Ján.* 2010. Eticko-ekonomické názory Jana Amosa Komenského. In Gluchman, Vasil (ed.). K dejinám etického myslenia na Slovensku (a v Európe) v 16. – 17. storočí. Prešov, 127-135.
- Komenská, Katarína.* 2016. Identifikácia cieľov mravnej výchovy v diele Valaská škola mravú stodola Hugolína Gavloviča. In Bilasová, Viera – Gluchman, Vasil (eds.). Etické myslenie minulosti a súčasnosti (ETPP 2016/15). Prešov, 73-84.
- Kraut, Richard.* 2002. Aristotle: Political Philosophy. Oxford.
- Okál, Miloslav.* 1983. Život a dielo Martina Rakovského (II. diel). Martin.
- Okál, Miloslav.* 1979. Život a dielo Martina Rakovského (I. diel). Martin.
- Rakovská, Martin.* 2008. O svetskej vrchnosti. In Škoviera, Daniel et al. (eds.). Latinský humanizmus. Bratislava, 415-500.
- Rakovský, Martin.* 1974a. De magistratu politico. In Rakovský, Martin: Martini Rakovský a Rakov. Opera Omnia. Bratislava, 243-372.
- Rakovský, Martin.* 1974b. O rozvrstvení obyvatelstva a příčinách štátnych prevratov, zväčša podľa Aristotela. In Rakovský, Martin: Zobraňé spisy. Bratislava, 155-182.
- Rakovský, Martin.* 1974c. Báseň na oslavu Českých Loun. (Opísanie Českého mesta Loun). In Rakovský, Martin: Zobraňé spisy. Bratislava, 95-119.
- Scaltsas, Theodore.* 1995. Reciprocal justice in Aristotle's Nicomachean Ethics. In Archiv für Geschichte der Philosophie 77/3, 248-262.
- Škoviera, Daniel et al.* 2008. Latinský humanizmus. Bratislava.
- Stöckel, Leonard.* 2008. Výroky slávných mužov. Ilustrované latinským výkladom a nemeckými rýmovanými veršami od Leonarda Stöckela, rektora bardejovskej školy (1570). In Škoviera, Daniel et al. Latinský humanizmus. Bratislava, 193-387.
- Šmahel, František.* 2013. Jan Hus. Život a dílo. Praha.
- Young, M. Charles.* 2005. Aristotle's justice. In Kraut, Richard (ed.). The blackwell guide to Aristotle's Nicomachean Ethics. Oxford, 179-198.
- Young, M. Charles.* 2009. Justice. In Anagnostopoulos, Georgios (ed.). A companion to Aristotle. Oxford, 457-471.

SUMMARY: ARISTOTLE'S UNDERSTANDING OF JUSTICE AND ITS REFLECTION IN OUR CULTURAL AREA. The contribution of Aristotle's thought for the thinkers of early modern period in our cultural area was fundamental. It was a time of history when humanism was flourishing on the territory of what is today Slovakia. Despite the undeniable influence of Aristotle, there are still many issues which are uninvestigated in relation to him. The best example would be Aristotle's understanding of justice and the impact which this issue had on our intellectuals and their works. This comes as a surprise, considering that Aristotle's understanding of this topic was at that time the dominant source of answers for most of the problems in the socio-economic sphere. In our cultural area, Aristotle's writings have affected many notable authors, such as: Jan Hus, Jan Amos Komenský, Elias Ladiver and Izak Abrahamides Hrochotský. The most noted and important authors from our territory who were heavily inspired by Aristotle's notion of justice, were Leonard Stöckel and his pupil Martin Rakovský. Rakovský's understanding of Aristotle can still be marked as essential. What should be emphasized is Rakovský's great ability of adapting Aristotle's

work to his period (16th century) and his attitude towards justice taxonomy present in it. His comprehension of the three categories of justice in Aristotle, instead of two (which was more usual), was not just very helpful for his work, but it also represented a very innovative step in understanding of this great philosopher.

Mgr. Ján Kalajtzidis, PhD.
University of Presov
Faculty of Arts
Institute of Ethics and Bioethics
17. novembra 1
080 78 Prešov
Slovakia
jan.kalajtzidis@unipo.sk